

Oskar KaneckiUniwersytet Warmińsko-Mazurski
e-mail: oskar.kanecki@wp.pl
telefon: +48 602 294 005

DOI: 10.15290/mhi.2016.15.01.05

Sejmiki zwoływane sposobem wojewódzkim jako szczególna forma samorządu stanowego w Wielkim Księstwie Litewskim

SUMMARY

Regional councils summoned within provinces as a special form of state self-government in the Grand Duchy of Lithuania

A particularly difficult time for the Grand Duchy of Lithuania was the period of interregnum following the death of Zygmunt August. It led to the introduction of special forms of gatherings by the nobility. Summoning regional councils within provinces allowed for speeding up the decision-making process, which at the time was necessary. It was also a convenient way for the dominant elites of that period (the magnates) to control the nobility. It was an original contribution of Lithuania to the form of the regional council of nobility, which was adopted from the Kingdom of Poland. The Regional Council of Vilnius, held in the said form, was sometimes taking decisions applicable for the whole country.

Key words: Grand Duchy of Lithuania, regional councils of nobility, interregnum, gathering of nobility, state self-government.

Słowa kluczowe: Wielkie Księstwo Litewskie, sejmiki szlacheckie, bezkrólewie, zgromadzenie szlacheckie, samorząd stanowy.

Choć konwokacja wileńska, jako szczególna forma litewskiej odrębności ustrojowej doby pierwszych bezkrólewí, została dokładnie opracowana w literaturze przedmiotu¹, to innemu *novum* tego okresu, jakim były sejmiki zwoływane

¹ A. Rachuba, *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569-1763*, Warszawa 2002, s. 243-284. Zob. także: H. Wisner, *Rzeczpospolita Wazów*, t. 3, *Sławne Państwo Wielkie Księstwo Litewskie*, Warszawa 2008, s. 145-157; idem, *Konwokacja Wileńska. Z dziejów parlamentaryzmu litewskiego w czasach Zygmunta III*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” (CzP-H), t. 20, z. 2, Warszawa 1968, s. 75-80; idem, *Sejm litewski czy konwokacja wileńska?*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu, Historia. Studia z historii Polski i powszechnej od czasów najdawniejszych do XVIII wieku”, t. 12, Opole 1974, s. 111-120; J. Seredyka, *Konwokacja wileńska, ale jaka?*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu, Historia. Studia z historii Polski i powszechnej od czasów najdawniejszych do XVIII wieku”, t. 12, Opole 1974, s. 121-139; H. Wisner, *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. Konwokacja wileńska oraz sejmiki przedsejmowe i relacyjne*, „Miscellanea Historica-Archivistica” (MH-A), t. 3, Warszawa – Łódź 1989, s. 51-66; A. B. Zakrzewski, *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI – XVIII w.). Prawo-ustrój-społeczeństwo*,

sposobem wojewódzkim, poza cennymi uwagami Henryka Lulewicza² oraz Andrzeja Zakrzewskiego³ nie poświęcono w dotychczasowej historiografii zbyt wiele miejsca ani tym bardziej odrębnej publikacji⁴. Celem niniejszego opracowania jest syntetyczne ujęcie tego zagadnienia.

Ustrój Wielkiego Księstwa Litewskiego na przestrzeni wieków formował się nie tylko dzięki rozwojowi urzędów rodzimych, ale także przez recepcję instytucji ruskich, krzyżackich, czeskich, a po zawarciu aktu krewskiego także koronnych⁵. Do istotnej jego reformy doprowadził sejm wileński obradujący w latach 1565-1566, który wprowadził nową strukturę administracyjną. Odtąd na mocy wzorowanych na Koronie postanowień Litwa została podzielona na województwa składające się z powiatów⁶. Co więcej, monarcha postanowił uwzględnić wnoszone na sejmie wileńskim prośby szlachty i na podstawie wydanego 30 grudnia 1565 r. przywileju ustanowił w Wielkim Księstwie Litewskim sejmiki, na które miano się zbierać według zwyczajów właściwych dotąd Królestwu Polskiemu⁷. Organizacja Litwy przewyższała jednak porządek koronny pod względem ujednoczenia. Powiat stał się podstawową częścią struktury terytorialnej⁸. W każdym z nich funkcjonowało odrębne sądownictwo ziemskie, grodzkie i podkomorskie, chorągiew, pod którą szlachta odbywała wyprawy wojenne, a także administracja oraz sejmik⁹. Zgodnie z przywilejem Zygmunta Augusta z 1565 roku prawo do uczestniczenia w nim przysługiwało jedynie szlachcie osiadłej w danym powiecie¹⁰. Postanowienia te potwierdził następnie II *Statut* litewski z 1566 roku stanowiąc, iż na „sejmiki mają się zieżdzac

Warszawa 2013, s. 106-109; J. Kiaupienė, *Pirmieji tarpvaldžiai: 1572-1573, 1574-1576, 1586-1587 metai*, [w:] J. Kiaupienė, I. Lukšaitė, *Lietuvos istorija*, t. 5: *Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529-1588 metais*, Vilnius 2013, s. 239.

² H. Lulewicz, *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569-1588*, Warszawa 2002, s. 75; idem, *Wstęp*, [w:] idem, *Akta zjazdów stanów Wielkiego Księstwa Litewskiego*, t. 1: *Okresy bezkrólewia*, Warszawa 2006, s. 8.

³ A. B. Zakrzewski, *Recepcja ustroju i prawa w Wielkim Księstwie Litewskim, XIV-XVIII wiek*, „*Studia Iuridica*” (SI) 2002, t. 40, s. 251; idem, *Wielkie...*, s. 43-44; 102.

⁴ W. Zakrzewski, *Po ucieczce Henryka: dzieje bezkrólewia 1574-1575*, Kraków 1878, s. 164.

⁵ A. B. Zakrzewski, *Recepcja...*, s. 250; 251.

⁶ Idem, *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000, s. 20.

⁷ F. Piekosiński, *Statut litewski*, cz. 1, Kraków 1899, s. 61. Zob. także: A. B. Zakrzewski, *Sejmiki...*, s. 21; S. Plaza, A. Sucheni-Grabowska, *Z badań nad polskim parlamentaryzmem XVI wieku*, CzP-H 1974, t. 26, z. 1, s. 78; A. E. Priesnjakow, *Litowosko-russkoje gosudarstwo w XIII-XVI ww.*, Minsk 2013, s. 242.

⁸ M. W. Martinowicz, *Wielikoje Kniaźestwo Litowoskoje, Russkoje i Žemajtskoje. Ot priedposyłok k sozdaniju do Ljublinskoj unii 1569 goda*, Minsk 2014, s. 576.

⁹ A. Rachuba, op. cit., s. 52-53. Zob. także: M. W. Downar-Zapolski, *Istorija Bielorusii*, Mińsk 2005, s. 144; A. B. Zakrzewski, *Wielkie...*, s. 60.

¹⁰ D. Konieczna, *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskolitewskiego w latach 1565-1763*, Warszawa 2013, s. 40.

y bywać wojewodowie y kastelanowie y urzędnicy ziemscy, potym iusz kniazowie, panowie y szlachta tego powiatu y województwa”¹¹.

Zdarzały się jednak wyjątki od powyższych reguł. Poza sprowadzaniem przez możnych na sejmiki nieposesjonatów, czy też uczestniczeniem w ich obradach osób nieosiadłych w danym powiecie¹², dochodziło także do odstępstw wymuszonych nietypową sytuacją. Szerzący się w 1571 r. mór wykorzystano dla zebrania sejmików w szczególny sposób. Zamiast przeprowadzenia ich odrębnie dla poszczególnych powiatów, odbyły się one w ramach całych województw, co więcej, ze względu na zarazę w nietypowych miejscowościach. W ten sposób w grudniu 1571 r. miał miejsce sejmik województwa trockiego w Somiliszkach. Także do województwa wileńskiego został wysłany uniwersał zwołujący na sejmik w grudniu 1571 r. szlachtę pochodzącą ze wszystkich powiatów tego województwa¹³.

Inne wyjątki od reguły, zgodnie z którą na sejmiku zbierał się tylko jeden powiat, zaistniały w szczególnych dla państwa okresach, jakim były bezkrólestwa w drugiej połowie XVI w. Śmierć ostatniego z Jagiellonów była bowiem dla Wielkiego Księstwa Litewskiego czasem istotnej próby funkcjonowania przejętych zaledwie kilka lat wcześniej z Korony wzorców¹⁴. Zaistniała sytuacja spowodowała przy tym zarówno wykształcenie się nowych instytucji, jak i dostosowanie tych istniejących do bieżących potrzeb. Znaczącym *novum* był nietypowy zjazd większości litewskich senatorów i przedstawicieli szlachty, który odbył się 24-27 września 1572 r. w Rudnikach. Wprawdzie w sporządzonych na nim dokumentach zebrani pisali o „sejmiku naszym w Rudnikach, sejmiku u nas w Rudnikach”¹⁵, bądź wprost o „sejmiku wileńskim i trockim”¹⁶, to jednak zgromadzenie tak znacznej liczby decydentów w jednym miejscu oraz forma

¹¹ F. Piekosiński, *Statut litewski drugiej redakcji (1566)*, [w:] *Archiwum Komisji Prawniczej*, t. 7, Kraków 1900, s. 45. Zob. także: A. B. Zakrzewski, *Sejmiki...*, s. 41; S. Plaza, A. Sucheni-Grabowska, op. cit., s. 79.

¹² A. Lityński, *Sejmiki ziemskie 1764-1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988, s. 113. Autor upatruje przyczyn tego stanu w braku zinstytucjonalizowanej formy kontroli osób przybywających na sejmiki, a także nieprzejawianiu zainteresowania tym stanem przez uczestniczącą w nich szlachtę, która usiłowała w ten sprzeczny z prawem sposób oddziaływać na podejmowane decyzje. Zob. także: D. Konieczna, op. cit., s. 40. Musiały także zdarzać się przypadki uczestniczenia w obradach sejmikowych osób nienobilitowanych, skoro szlachta brzeska domagała się, aby prawem głosu dysponowali przedstawiciele stanu szlacheckiego. Adam Lityński akcentuje wprawdzie, iż urodzenie przybywających na sejmik nie było weryfikowane, jednak zwłaszcza w okresie kształtowania się reguł funkcjonowania samorządu stanowego musiały być to przypadki incydentalne, bowiem stosunkowo nieduża liczba jego uczestników sprawiała, że okoliczna szlachta się znała; A. B. Zakrzewski, *Sejmiki...*, s. 49.

¹³ H. Lulewicz, *Gniewów...*, s. 70-73. Zob. także: A. B. Zakrzewski, *Sejmiki...*, s. 21; idem, *Recepcja...*, s. 251; I. I. Łappo, *Wielkie Księstwo Litowskie za wriemnia ot zakluczenija Lublinskoj unii do smierti Stefana Batorija (1569-1586)*, t. 1, Sankt-Peterburg 1901, s. 87.

¹⁴ O. Balzer, *Początek sądów kapturowych*, „Ateneum” 1885, t. 2, s. 147-150, okres bezkrólestwa łączył się m.in. z zawieszeniem funkcjonowania sądów, które działały w imieniu władcy i wraz z jego śmiercią, stanowiąc zarazem wygaśnięcie tego umocowania, ich jurysdykcja ustawała.

¹⁵ *List senatorów litewskich do senatorów koronnych, Rudniki, 25 IX 1572 r.*, [w:] H. Lulewicz, *akta zjazdów stanów [Wielkiego] K[sięstwa] L[itewskiego]*, t. 1..., s. 29-30.

¹⁶ *List senatorów litewskich do Macieja Żalińskiego w sprawie ustąpienia dzierżawy żyłmorskiej dla Krzysztofa Radziwiłła, Rudniki, 26 IX 1572 r.*, [w:] ibidem, s. 38.

tego zebrania wychodząca poza ramy nakreślone przez postanowienia unii lubelskiej i nieprzewidziana przez *Statut litewski*, a także waga podejmowanych wówczas decyzji prowadzi do konstatacji, iż należy w nim upatrywać załączków nowej instytucji. Z czasem utrwalała się dla niej nazwa konwokacji wileńskiej¹⁷.

Nie była ona jednak jedynym odstępstwem od dotychczasowej, zaledwie kilkuletniej praktyki. Już w czasie bezkrólewia po śmierci Zygmunta Augusta doszło bowiem do zjazdu szlachty z całego województwa wileńskiego. Pochodząca z niego instrukcja dana posłom na sejm koronacyjny wymienia wśród obecnych trzech senatorów (biskupa wileńskiego Waleriana Protasewicza, wojewodę wileńskiego i zarazem kanclerza Mikołaja Radziwiłła oraz podskarbiego Mikołaja Naruszewicza), a także urzędników ziemskich i dworskich, kniaziów, panów i całe rycerstwo oraz szlachtę „ziemli województwa wileńskiego”¹⁸. W dalszej treści wydanego aktu zebrani wspominają również o skargach na przestępstwa, jakie wpłynęły podczas ich obecności na sejmiku wileńskim¹⁹. Nie chodziło tu bynajmniej o sejmik powiatu wileńskiego, jak często określano zjazd głównego powiatu w województwie²⁰. Świadczy o tym nie tylko odwołanie w intytulacji, ale również dalsze treści instrukcji przywracające w wyznaczonych sprawach funkcjonowanie urzędów grodzkich „w każdym powiecie tego województwa wileńskiego”²¹.

Także po wyjeździe króla Henryka Walezego, w celu zapobieżenia negatywnym konsekwencjom związanym z przedłużającym się okresem nieobecności władcy, odbył się 10 sierpnia 1574 r. zjazd w Wilnie. Formalnie obrad tych nie określono mianem sejmiku²². Dostrzegł to także Wincenty Zakrzewski, akcentując jednak równocześnie jego odrębność od sejmików koronnych²³. Ponownie

¹⁷ H. Lulewicz, *Zjazd w Rudnikach we wrześniu 1572 roku*, „Przegląd Historyczny” (PH) 2000, t. 91, z. 2, s. 218-219; zob. także H. Wisner, *Konwokacja...*, s. 80; idem, *Zakres i efektywność uchwał konwokacji wileńskiej*. Czasy Zygmunta III, [w:] *Kultura polityczna w Polsce*, t. 6: *Litwa w polskiej tradycji i kulturze politycznej*, cz. 2, red. M. Kosman, Poznań 2006, s. 59; A. Rachuba, op. cit., s. 215-216.

¹⁸ *Instrukcja dana posłom województwa wileńskiego na sejm koronacyjny Henryka Walezego, Wilno 11 X 1573 r.*, [w:] H. Lulewicz, *akta zjazdów stanów W[ielkiego] K[sięstwa] L[itewskiego]*, t. 1..., s. 75; 81. Zob. także: H. Lulewicz, *Gniewów...*, s. 146-147. Obecność na sejmiku około pięćdziesięciu przedstawicieli stanu szlacheckiego została potwierdzona przez przybite pieczęcie, a ich szacunkowa liczba wynika z zachowania trzech oryginalnych egzemplarzy instrukcji zawierających jednak ich różną liczbę.

¹⁹ *Instrukcja dana posłom województwa wileńskiego na sejm koronacyjny Henryka Walezego, Wilno 11 X 1573 r.*, [w:] H. Lulewicz, *akta zjazdów stanów W[ielkiego] K[sięstwa] L[itewskiego]*, t. 1..., s. 81.

²⁰ A. B. Zakrzewski, *Sejmiki...*, s. 21.

²¹ *Instrukcja dana posłom województwa wileńskiego na sejm koronacyjny Henryka Walezego, Wilno 11 X 1573 r.*, [w:] H. Lulewicz, *akta zjazdów stanów W[ielkiego] K[sięstwa] L[itewskiego]*, t. 1..., s. 81. Zob. także: A. Szalanda, *Grodski sąd Garadzianskaga pawietu W[ielkiego] K[niaźstwa] L[itowskiego] u drugiej połowie XVI-XVII st.*, cz. 2: *Funkcyjnanawannie garadzianskaga grodzkaga suda u peryjad pierwszych beskaraleujau 1572-1576 gg.*, [w:] „Garadzianski palimpsest 2011”, Minsk 2012, s. 112; H. Lulewicz, *Wstęp*, [w:] idem, *akta zjazdów stanów W[ielkiego] K[sięstwa] L[itewskiego]*, t. 1..., s. 8. O wileńskim sejmiku wojewódzkim wspomina także: U. Padalinski, *Stanowisko szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec instytucji sejmku walnego w końcu XVI wieku*, [w:] *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*, red. A. Stroynowski, Warszawa 2013, s. 154.

²² H. Lulewicz, *Gniewów...*, s. 168. Autor zwraca jednak uwagę, iż podjęta na nim uchwała zdaje się sugerować tę właśnie formę.

²³ W. Zakrzewski, *Po ucieczce...*, s. 164.

w podjętej na nim uchwale znajduje się informacja o uczestniczeniu przy jej wydaniu szlachty „ziemi województwa wileńskiego”²⁴. Także dalsze jej postanowienia odnoszą się do „okrągu tego województwa wileńskiego”, a ich wykonanie gwarantowali przysięgą „wszyscy obywatele województwa”²⁵. Szczególna charakterystyka sejmiku wileńskiego wynikała ponadto z faktu, iż reprezentował on jedno z czołowych województw Wielkiego Księstwa Litewskiego. Stąd też faktyczny zakres zapadających na nim decyzji był niekiedy nader szeroki, obejmując swymi rozwiązaniami cały kraj. Co więcej, w trudnych dla niego sytuacjach sejmik ten występował z inicjatywą zwołania zjazdu stanów, a nawet wskazywał na problematykę jego obrad. Tego rodzaju sytuacja miała miejsce także w 1574 r. po opuszczeniu przez Henryka Walezego Królestwa Polskiego²⁶.

Wojewódzki sposób odbywania sejmiku nie był też obcy dla innego głównego sejmiku litewskiego, który po śmierci Stefana Batorego odbył się w Trokach. Zebrana na nim 22 stycznia szlachta z całego województwa trockiego podjęła trzy dni później uchwałę, na mocy której skasowano, jako naruszający równowagę wewnątrz stanu szlacheckiego, kaptur powiatu grodzieńskiego. Z uwagi jednak na szczególnie czas bezkrólewia i związane z tym liczne naruszenia porządku, zarówno przedstawiciele duchowieństwa, jak i szlachty zdecydowali o powołaniu sądu kapturowego, który pozwoliłby na powrót do sytuacji zgodności z prawem. Podkreślenie w uchwalonym laudum odstąpienia przez zebranych od dotychczasowych zajęć w celu przybycia na zjazd zdaje się wskazywać, iż zaistniałe wydarzenia wymagały szybkiego podjęcia środków zaradczych²⁷. Zapadłe postanowienia odnosiły się przy tym nie tylko do powiatu trockiego, ale również kowieńskiego, upickiego i grodzieńskiego²⁸. Ponadto, podczas gdy sejmik grodzieński odbył się bez przyzwolenia miejscowego wojewody, to pod uchwałą trocką podpis piastującego ten urząd Jana Hlebowicza widnieje na pierwszym miejscu, a skład powołanych na jej podstawie jurysdykcji kapturowych wymagał jego zatwierdzenia²⁹.

Jak dowodzi przykład uchylecia postanowień kaptura grodzieńskiego przez sejmik trocki w styczniu 1587 r., dominacja niewielkiej grupy magnatów sprawujących przy tym znaczące funkcje urzędnicze wciąż pozostawała w Wielkim

²⁴ *Laudum (kaptur) województwa wileńskiego po odejździe Henryka Walezego, Wilno, 10 VIII 1574 r.*, [w:] H. Lulewicz, *Akta zjazdów stanów W[ielkiego] K[sięstwa] L[itewskiego]*, t. 1..., s. 95.

²⁵ *Laudum (kaptur) województwa wileńskiego po odejździe Henryka Walezego, Wilno, 10 VIII 1574 r.*, [w:] ibidem, s. 98.

²⁶ H. Lulewicz, *Wstęp*, [w:] idem, *Akta zjazdów stanów W[ielkiego] K[sięstwa] L[itewskiego]*..., s. 8. Zob. także: idem, *Gniewów...*, s. 168.

²⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, rkps, Archiwum Radziwiłłów, dział II, sygn. 164, *Uchwała kapturowa województwa trockiego, Troki, 24 stycznia 1587 roku*, s. 1; zob. także H. Lulewicz, *Gniewów...*, s. 360; 361.

²⁸ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, rkps, Archiwum Radziwiłłów, dział II, sygn. 164, *Uchwała kapturowa województwa trockiego, Troki, 24 stycznia 1587 roku*, s. 2.

²⁹ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie, rkps, Archiwum Radziwiłłów, dział II, sygn. 164, *Uchwała kapturowa województwa trockiego, Troki, 24 stycznia 1587 roku*, s. 6, 8. Zob. także H. Lulewicz, *Gniewów...*, s. 360, 361.

Księstwie Litewskim zauważalna. Podobny wpływ przedstawicieli głównych rodzin (Radziwiłłów i Chodkiewiczów) na decyzje podejmowane przez litewskie sejmiki przed sejmem w 1572 r. dostrzegł Henryk Lulewicz³⁰. Stan ten wynikał niewątpliwie z ukształtowanej dalece przed zmianami z siódmej dekady XVI w. formy rządów – silnej monarchii dziedzicznej wspartej wyodrębnionymi ze stanu szlacheckiego arystokratami, którzy dysponowali z woli hospodara znaczącą władzą. Wprawdzie dokonana wówczas reforma administracyjna i będące jej następstwem wprowadzenie sejmików wzmocniło pozycję szlachty litewskiej, jednak wciąż nie posiadała ona doświadczenia, które pozwalało jej koronnym odpowiednikom na egzekwowanie przynależnych praw³¹. Nagłe wprowadzenie nowych instytucji w drodze recepcji nie zdołało w szybkim czasie zmienić wykształconego na przestrzeni wieków oligarchicznego układu stosunków w Wielkim Księstwie Litewskim³². Wciąż trwająca dominacja możnowładztwa wraz ze specyfiką zaistniałego okresu *interregnum* doprowadziła do praktyki szczególnego sposobu odbywania sejmików.

Dogodność tego rozwiązania dla magnaterii wynikała z możliwości łatwiejszego oddziaływania na szlachtę. Istotna była tu przede wszystkim sposobność do osobistego wpływania na podejmowane decyzje bez konieczności długotrwałego podróżowania pomiędzy kolejnymi właściwymi dla poszczególnych powiatów miejscowościami, w których odbywały się lokalne sejmiki³³. Co więcej, w przypadku tożsamyh lub zbliżonych do siebie terminów ich złożenia tego rodzaju osobiste oddziaływanie byłoby niemożliwe. Natomiast w praktyce zwoływania sejmików sposobem wojewódzkim Henryk Lulewicz dostrzegł nawiązanie do czasów sprzed reformy w drugiej połowie XVI w., „kiedy wojewodowie wileński i trocki oraz starosta żmudzki sprawowali nad szlachtą podległych sobie obszarów niemal pełnię władzy”³⁴.

Nie była to jedyna przyczyna popularności tego rozwiązania. Istotny był także czas, w którym korzystano z odbywania sejmików w ramach województw. Pierwsze okresy bezkrólewi znamionowało poszukiwanie przez Litwinów dogodnych form podejmowania decyzji, a wojewódzki sposób sejmikowania stwarzał możliwość relatywnie szybkiej reakcji, co wobec licznych w owym czasie odstępstw od norm regulujących porządek w państwie nabierało szczególnego znaczenia. Ustanie w okresie *interregnum* sądownictwa sprawowanego

³⁰ H. Lulewicz, *Gniewów...*, s. 73; 360-361.

³¹ A. S. Kamiński, *Historia Rzeczypospolitej Wielu Narodów 1505-1795. Obywatele, ich państwa, społeczeństwo, kultura*, Lublin 2000, s. 49. Autor podkreśla wręcz, że ustrój Litwy do lat sześćdziesiątych XVI wieku był bliższy Anglii Henryka VIII i Rosji Wasyla III niż Koronie. Zob. także: H. Lulewicz, *Gniewów...*, s. 84; M. A. Jucas, *Litowskoje Wielikoje Kniażestwo wo wtoroj połowinie XIV – naczale XV w.[ieka] i borba litowskogo naroda za niezawisimost. Awotoreferat dissertacii na soiskanie uczzonej stepieni kandidata istoriceskich nauk*, Moskwa 1956, s. 5.

³² J. Kiaupienė, op. cit., s. 238. Zob. także: H. Lulewicz, *Gniewów...*, s. 75; 84-85; A. B. Zakrzewski, *Wielkie...*, s. 100- 102; W. Zakrzewski, *Po ucieczce...*, s. 164.

³³ A. B. Zakrzewski, *Recepcja...*, s. 251

³⁴ H. Lulewicz, *Gniewów...*, s. 75.

w imieniu króla powodowało, iż na zwoływanych wówczas sejmikach lokalna szlachta niejednokrotnie alarmowała o dokonywanych przestępstwach kryminalnych, nie wyłączając z tego nawet zabójstw³⁵. Objęcie mocą zapadłych postanowień znaczącego obszaru województwa umożliwiało stosunkowo szybkie opanowanie sytuacji, a nie bez znaczenia pozostawała też jednolitość przyjmowanych rozwiązań. Zwłaszcza bowiem okresy pierwszych bezkrólewii w Wielkim Księstwie Litewskim nie były określane przez tożsame decyzje tamtejszej szlachty. Jedynie część sejmików zdecydowała o powołaniu sądów kapturowych³⁶.

Powszechną praktyką rozpowszechniania informacji o uchwalonych w wyniku obrad sejmikowych rozwiązaniach (poza publikacją) był ich pisemny lub ustny przekaz przez uczestników. Ten nieformalny sposób rozprzestrzeniania wiadomości skutecznie dopełniał oficjalną drogę³⁷. Wydaje się, że zebranie w jednym miejscu szlachty pochodzącej z całego województwa stwarzało dogodną możliwość, by informacja o zjeździe dotarła do możliwie szerokiego grona odbiorców, tym bardziej, że zgromadzenia te skupiały większą niż zazwyczaj liczbę nobilitowanych³⁸. Skoro natomiast już sama śmierć władcy powodowała konieczność zapobiegania „wszeliakim swowolienstwom, gwałtom y naiezdrom ktore pod czasem takowym gdy pana [...] w panstwie niemasz od ludzieszy swowolnych [...] bywaią”, to nawet doniesienia o wznowieniu jurysdykcji sądów, które docierały także do przedstawicieli innych stanów, powinny odnieść przynajmniej częściowo odwrotny skutek³⁹.

Sejmiki pełniły w Rzeczypospolitej różnorodne funkcje, zarówno samorządowe, jak i polityczne, a w przypadkach nagłych potrzeb przejmowały także rolę „organizatora lokalnego życia publicznego, stróża porządku i prawa”⁴⁰. Trudne warunki pierwszych bezkrólewii wraz z zastąpieniem w kształtowaniu ustroju Wielkiego Księstwa Litewskiego powolnej ewolucji instytucji samorządowych przez recepcję urządzeń polskich sprawiły, że pozbawiona niezbędnego doświadczenia szlachta nie była w stanie odegrać znaczącej roli, a inicjatywa podejmowania decyzji spoczęła przede wszystkim na magnaterii oraz grupie centralnych i lokalnych urzędników⁴¹. Stąd m.in. głównie w tym czasie

³⁵ A. Szałanda, op. cit., s. 112-113; H. Lulewicz, *Funkcjonowanie sądownictwa szlacheckiego w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie pierwszych bezkrólewii (1572-1576)*, [w:] *Z dziejów kultury prawnej: studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w dziewięćdziesiątym roku urodzin*, Warszawa 2004, s. 364.

³⁶ H. Lulewicz, *Funkcjonowanie...*, s. 362.

³⁷ J. Chojińska-Mika, *Między społeczeństwem szlacheckim a władzą: problemy komunikacji, społeczności lokalnej – władza w epoce Jana Kazimierza*, Warszawa 2002, s. 57-59. Zob. także: A. B. Zakrzewski, *Sejmiki...*, s. 103-106.

³⁸ W. Czaplński, *Historia sejmu polskiego*, t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, red. J. Michalski, Warszawa 1984, s. 224. Zdaniem autora frekwencja na sejmikach powiatowych odbywających się w Wielkim Księstwie Litewskim była zdecydowanie niższa niż w Koronie.

³⁹ Archiwum Narodowe w Krakowie, rkps, Zbiór Rusieckich, sygn. 155, *Kaptur województwa brzeskiego, Brześć Litewski, 29 grudnia 1586 roku*, s. 211. Zob. także: J. Chojińska-Mika, op. cit., s. 59.

⁴⁰ J. Chojińska-Mika, op. cit., s. 84.

⁴¹ J. Kiaupienė, op. cit., s. 238.

inicjowano zwoływanie stwarzających relatywnie dużą możliwość oddziaływania na decyzje podejmowane przez szlachtę sejmików obradujących w ramach województw, które stały się oryginalną formą ingerencji Litwy w konstrukcje przejętych z Korony instytucji⁴². Jednak popularność innego wykształconego w owym czasie zjazdu, zwanego konwokacją wileńską sprawiła, że wojewódzki sposób sejmikowania, mimo odwoływania się do niego przez litewską szlachtę w drugiej połowie XVI w., nie zdołał ostatecznie wyrzucić znaczącego wpływu na kształt ustroju Wielkiego Księstwa Litewskiego. Pomimo tego rozwój obu powyższych form zgromadzeń dowodził, jak dalece ówczesni decydenci wykraczali poza zakres przyjętych form ustrojowych, potrafiąc dostosować je do wymagań konkretnych sytuacji⁴³.

Bibliografia

Źródła rękopiśmienne

Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie

Archiwum Radziwiłłów, dział II, sygn. 164.

Archiwum Narodowe w Krakowie

Zbiór Rusieckich, sygn. 155.

Źródła drukowane

Lulewicz H., *Akta zjazdów stanów W[wielkiego] K[sięstwa] L[itewskiego]*, t. 1: *Okresy bezkrólewia*, Warszawa 2006.

Piekosiński F., *Statut litewski*, cz. 1, Kraków 1899.

Piekosiński F., *Statut litewski drugiej redakcji (1566)*, [w:] *Archiwum Komisji Prawniczej*, t. 7, Kraków 1900.

Literatura przedmiotu

Balzer O., *Początek sądów kapturowych*, „Ateneum” 1885, t. 2.

Choińska-Mika J., *Między społeczeństwem szlacheckim a władzą: problemy komunikacji, społeczności lokalne – władza w epoce Jana Kazimierza*, Warszawa 2002.

Czapliński W., *Historia sejmu polskiego*, t. 1: *Do schyłku szlacheckiej Rzeczypospolitej*, red. Michalski J., Warszawa 1984.

Downar-Zapolski M. W., *Istoriija Bielorusii*, Mińsk 2005.

⁴² H. Lulewicz, *Gniewów...*, s. 75.

⁴³ Idem, *Zjazd...*, s. 219.

- Juczak M. A., *Litowskoje Wielikoje Kniażestwo wo wtoroj połowinie XIV – naczale XV w.[ieka] i borba litowskiego naroda za niezawisimost. Awtoferat dissertacii na soiskanie uczonej stepieni kandidata istoriczeskich nauk*, Moskwa 1956.
- Lappo I. I., *Wielikoje Kniażestwo Litowskoje za wriemia ot zakluczenija Lublinskoj unii do smierti Stiefana Batorija (1569-1586)*, t. 1, Sankt-Peterburg 1901, s. 87.
- Kamiński A. S., *Historia Rzeczypospolitej Wielu Narodów 1505-1795. Obywatele, ich państwa, społeczeństwo, kultura*, Lublin 2000.
- Kiaupienė J., *Pirmieji tarpuvaldžiai: 1572-1573, 1574-1576, 1586-1587 metai*, [w:] Kiaupienė J., Lukšaitė I., *Lietuvos istorija*, t. 5: *Veržli Naujųjų laikų pradžia. Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 1529-1588 metais*, Vilnius 2013.
- Konieczna D., *Ustrój i funkcjonowanie sejmiku brzeskolitewskiego w latach 1565-1763*, Warszawa 2013.
- Lityński A., *Sejmiki ziemskie 1764-1793. Dzieje reformy*, Katowice 1988.
- Lulewicz H., *Funkcjonowanie sądownictwa szlacheckiego w Wielkim Księstwie Litewskim w okresie pierwszych bezkrólewi (1572-1576)*, [w:] *Z dziejów kultury prawnej: studia ofiarowane Profesorowi Juliuszowi Bardachowi w dziewięćdziesięciolecie urodzin*, Warszawa 2004.
- Lulewicz H., *Gniewów o unię ciąg dalszy. Stosunki polsko-litewskie w latach 1569-1588*, Warszawa 2002.
- Lulewicz H., *Zjazd w Rudnikach we wrześniu 1572 roku*, „Przegląd Historyczny” 2000, t. 91, z. 2.
- Martinowicz M. W., *Wielikoje Kniażestwo Litowskoje, Russkoje i Żemajtskoje. Ot priedpoyłok k sozdaniju do Ljublinskoj unii 1569 goda*, Minsk 2014.
- Padalinski U., *Stanowisko szlachty Wielkiego Księstwa Litewskiego wobec instytucji sejmku walnego w końcu XVI wieku*, [w:] *Kultura parlamentarna epoki staropolskiej*, red. A. Stroynowski, Warszawa 2013.
- Płaza S., Sucheni-Grabowska A., *Z badań nad polskim parlamentaryzmem XVI wieku*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1974, t. 26, z. 1.
- Priesnjakow A. E., *Litowsko-russkoje gosudarstwo w XIII-XVI ww.*, Minsk 2013.
- Rachuba A., *Wielkie Księstwo Litewskie w systemie parlamentarnym Rzeczypospolitej w latach 1569-1763*, Warszawa 2002.
- Seredyka J., *Konwokacja wileńska, ale jaka?*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu, Historia. Studia z historii Polski i powszechnej od czasów najdawniejszych do XVIII wieku”, t. 12, Opole 1974.
- Szałanda A., *Grodski sud Garadzienskaga pawieta W[ielikogo] K[niażestwa] L[itowskiego] u drugoj pałowie XVI-XVII st., cz. 2, Funkcjanawannie garadzienskaga grodskaga suda u peryjad pierszych beskaraleujau 1572-1576 gg.*, „Garadzienski palimpsest 2011”, Minsk 2012.
- Wisner H., *Konwokacja Wileńska. Z dziejów parlamentaryzmu litewskiego w czasach Zygmunta III*, „Czasopismo Prawno-Historyczne” 1968, t. 20, z. 2.
- Wisner H., *Rzeczpospolita Wazów*, t. 3: *Sławne Państwo Wielkie Księstwo Litewskie*, Warszawa 2008.

- Wisner H., *Sejmiki litewskie w czasach Zygmunta III i Władysława IV. Konwokacja wileńska oraz sejmiki przedsejmowe i relacyjne*, „Miscellanea Historica-Archivistica” 1989, t. 3.
- Wisner H., *Sejm litewski czy konwokacja wileńska?*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej im. Powstańców Śląskich w Opolu, Historia. Studia z historii Polski i powszechnej od czasów najdawniejszych do XVIII wieku”, t. 12, Opole 1974.
- Wisner H., *Zakres i efektywność uchwał konwokacji wileńskiej. Czasy Zygmunta III*, [w:] *Kultura polityczna w Polsce*, t. 6: *Litwa w polskiej tradycji i kulturze politycznej*, cz. 2, red. M. Kosman, Poznań 2006.
- Zakrzewski A. B., *Recepcja ustroju i prawa w Wielkim Księstwie Litewskim, XIV-XVIII wiek*, „Studia Iuridica” 2002, t. 40.
- Zakrzewski A. B., *Sejmiki Wielkiego Księstwa Litewskiego XVI-XVIII w. Ustrój i funkcjonowanie: sejmik trocki*, Warszawa 2000.
- Zakrzewski A. B., *Wielkie Księstwo Litewskie (XVI-XVIII w.). Prawo – ustrój – społeczeństwo*, Warszawa 2013.
- Zakrzewski W., *Po ucieczce Henryka: dzieje bezkrólestwa 1574-1575*, Kraków 1878.